

A. ARICESCU

NOTĂ DESPRE INSCRIȚIA LUI HELIUS DESCOPERITĂ LA TOPOLOGU

Printre inscripțiile latine din Dobrogea de curînd publicate¹, se află și un fragment de altar funerar², descoperit cu cîțiva ani în urmă la marginea comunei Topologu (județul Tulcea), unde se găsesc urmele unei așezări romane³. Monumentul, pus în legătură cu alte documente epigrafice, poate prilejui un comentariu mai amplu decît cel făcut de editorul său.

Din altarul funerar se păstrează partea din mijloc, cu ultimele rînduri ale iscripției⁴ (fig. 1) :

FIDIVS
HELIVS
DOMO
AMVRIO
VIVOSI
BI
F C

¹ V. H. Bauman, *Note epigrafice*, în *SCIV*, 22, 1971, 4, p. 597.

² Editorul, la descrierea monumentului, îl numește „altar votiv“ (p. 597), dar la explicația figurilor (p. 599, 600), îl denumește corect.

³ În aceste părți, a existat un important centru de locuire în epoca romană. În apropiere de Topologu, la Simbăta Nouă, au fost descoperite numeroase vestigii, printre care și un număr mare de opaițe, provenite, se pare, dintr-un atelier local. Materialele se află în depozitul Muzeului de arheologie din Constanța, fiind inedite. Opaițele sînt menționate de C. Iconomu în catalogul *Opaițe greco-romane*, Muzeul de arheologie Constanța, 1967, nr. 326—328, 370—372, 537—538, 561, făcîndu-se încadrarea lor tipologică, fără precizarea condițiilor de descoperire.

⁴ Altarul a fost anume spart din antichitate pentru a fi refolosit, iar blocul rezultat poartă urmele sistemului de încadrare în construcția unui zid.

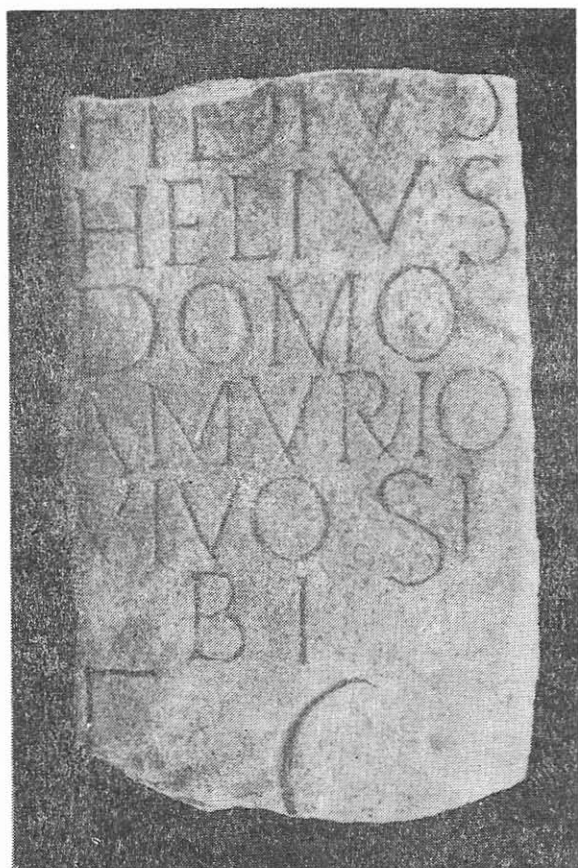

Fig. 1

Lipsește primele două rînduri ale inscripției, care conțineau: primul, invocația *D(is) M(anibus)*, iar al doilea, eventual *praenomen*-ul prescurtat și sigur începutul *nomen*-ului celui care a ridicat altarul fiind încă în viață.

Scrierea îngrijită și spațioasă, fără ligaturi, literele cu *apices*, egale în înălțime (8—9 cm), în afară de cele din ultimul rînd, care sînt duble, permit datarea altarului pentru timpul domniei lui Hadrian sau, cel mai tîrziu, pentru vremea lui Antoninus Pius. Se poate observa simetria căutată a inscripției. Rîndurile 3, 4, 6 și 7 conțin, fiecare, cîte șase litere; rîndul 5, situat în centrul textului, numai patru; ultimul rînd (9) are numai două litere, mai mari, care reprezintă prescurtări, la fel ca și primul rînd, dispărut, unde erau scrise, de bună seamă cu aceleași caractere, cuvintele prescurtate *D(is) M(anibus)*; rîndul 8, format doar din două litere, îi corespunde rîndul 2, care ne lipsește, unde ar fi putut exista de asemenea două litere dacă el conținea numai început-

tul *nomen*-ului, și ni se pare foarte probabilă această presupunere,⁵ deoarece astfel simetria inscripției era perfectă, sau trei pînă la patru litere dacă el conținea și prescurtarea *praenomen*-ului.

Literele din primul rînd păstrat al inscripției reprezintă sfîrșitul unui *nomen* ca Alfidius, Aufidius, Fufidius sau vreun altul mai puțin frecvent, dar dintre acestea, prin părțile noastre, nu sînt întîlnite decît *Fufidius*, care apare o singură dată⁶, și *Aufidius*, care este un nume destul de adesea întîlnit, atît în Dobrogea (*C. Aufidius SEN.* la Tomis⁶, *Aufidia Auita* la Histria⁷, *Aufidius AQ* la Noviodunum⁸), cit și pe teritoriul R. P. Bulgaria⁹. De altfel, există părerea că membri ai familiei Aufidiilor ar fi deținut în secolul al II-lea concesiunea vămii de la Dunărea de Jos (*portorium ripae Thraciae*)¹⁰. În consecință, credem că cea mai plausibilă întregire a *nomen*-ului de pe inscripția de care ne ocupăm, este [*Aufidius*, fapt susținut de altfel și de considerațiile pe care le vom face mai jos.

În ce privește *cognomen*-ul, *Helius*, el este cunoscut în regiunea noastră (*Cocceius Helius* sau *Elius*) dintr-o inscripție de la Ulmetum¹¹ și din alte două de la Capidava¹². Originea sa elenică este neîndoielnică (*Ἡλιος*). El poate să aparțină, în cazul nostru, fie unui grec devenit cetățean roman, fie unui libert¹³. Această presupunere din urmă s-ar părea că este susținută și de alte *cognomina* întîlnite la cei care purtau *nomen*-ul *Aufidius* în aceste părți: *Ἡρακλειανός* la Bessapara¹⁴, *Aufidia Auita* la Histria¹⁵, *C. Aufidius SEN.*, la Tomis, unde *cognomen*-ul poate fi întregit *Senex* sau *Senior*¹⁶. Toate aceste nume ar putea să indice originea servilă a purtătorilor lor, dacă le comparăm cu numele libertților și sclavilor din Dacia, de pildă¹⁷.

⁵ Em. Popescu, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte der Stadt Tropaeum Traiani*, în *Studii clasice*, 6, 1964, p. 193.

⁶ N. Gostar, *Monumente epigrafice inedite din lapidariul Muzeului regional de arheologie Dobrogea*, în *Studii clasice*, 5, 1963, p. 305, inv. 15, sau în volumul *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 83—84, inv. 15.

⁷ D. M. Pippidi, *Inscripții inedite din Istros*, în *Studii clasice*, 8, 1966, p. 50—51.

⁸ I. Barnea, B. Mitrea, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, în *Materiale și cercetări arheologice*, 5, 1959, p. 470.

⁹ G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, nr. 1329, 2109, 2111, 2239.

¹⁰ B. Gerov, *La romanisation entre le Danube et les Balcons*, în *Analele Universității din Sofia*, 54, 3, 1959—1960, p. 153—407.

¹¹ V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, 1, în *ARMSI*, seria II, 35, 1911—1912, p. 550—555.

¹² Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, 1, București, 1958, p. 104—105, nr. 25—26.

¹³ Numele de divinități sau derivate din acestea apar adesea ca *cognomina* ale libertților. Cf. R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*⁴, Paris, 1914, p. 82.

¹⁴ G. Mihailov, *op. cit.*, nr. 1329.

¹⁵ D. M. Pippidi, *loc. cit.*

¹⁶ Editorul (N. Gostar, *loc. cit.*) propune, în primul rînd, întregirea *Sen[eca]* a *cognomen*-ului, dar admite și posibilitatea ca el să fi fost *Sen[ex]* sau *Sen[ior]*.

¹⁷ Unde întîlnim numeroase exemple de *cognomina* ale libertților provenite din nume de divinități. Cf. D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia Romană*, București, 1957, p. 74—75, 193—196, *passim*.

Un element important al inscripției de la Topologu îl constituie menționarea domiciliului anterior al lui *Helius, domo Amurio*, care ne indică locul unde personajul nostru a primit drepturile de cetățenie romană. Este vorba de orașul Ἐμβόριον din Phrygia¹⁸, transcris într-o formă latină mai rar întâlnită¹⁹. Această indicație pe care ne-o dă inscripția, așa cum vom vedea, pare să asigure, pe de o parte, întregirea *nomen*-ului și permite, pe de altă parte, unele considerații cu privire la originea și a altor posesori ai *nomen*-ului *Aufidius*.

În primul rînd, ne atrag atenția două inscripții din Thracia. Pe una dintre ele, cea de la Bessapara (*territorium Philippopolis*) întîlnim un Γ(αιος)Αὐφίδιος Ἐρακλιανός²⁰. A doua, din *territorium Pautaliae* (Zelinigrad), în care este menționată familia Aufidiilor (ὑπὲρ Αὐφιδίων οἴκων) este dedicată lui Θεὸς ὕψιστος. Amindouă documentele epigrafice indică originea greco-orientală a purătorilor *nomen*-ului *Aufidius*, prima, mai puțin evident, prin *cognomen* (Ἐρακλιανός), cea de a doua, în mod cert, prin divinitatea căreia îi este închinată²². În al doilea rînd, trebuie luate în considerație și două dintre inscripțiile amintite din Dobrogea. *C. Aufidius SEN*, de la Tomis a fost ofițer sau soldat în *legio V Macedonica*²³, iar *Aufidia Auita*, de la Histria, era soția lui *Ulpus Latinus*²⁴, veteran al aceleiași legiuni²⁵. Cum știm că în veacul al II-lea cei mai mulți militari din *legio V Macedonica* erau recrutați din Asia Mică²⁶ nu putem să nu presupunem că purtătorii *nomen*-ului *Aufidius* din inscripțiile de la Tomis și de la Histria ar fi avut o origine microasiatică.

Făcînd legătura cu informația dată de inscripția de la Topologu, privind domiciliul personajului, putem bănuși că *Aufidii* de la Dunărea de Jos au obținut cetățenia romană înainte de sosirea lor în aceste locuri²⁷, luînd numele vreunei personalități importante care își va fi des-

¹⁸ R. E., I, col. 1876.

¹⁹ Deși rară, forma *Amurium* este înregistrată de dicționare și nu este o greșeală a lapidului, cum crede editorul inscripției (V. H. Bauman, *op. cit.*).

²⁰ Inscripția de la Bessapara (G. Mihailov, *op. cit.*, nr. 1329): Γ(αιος) Αὐφίδιος Ἐρακλιανός[...ἔ]πιππους καὶ ζχηματιαίους...

²¹ G. Mihailov, *op. cit.*, nr. 2111: Θεῶι ὑψί[στωι]/ὑπὲρ Αὐφιδίων οἴκων/[...Αὐ]φί-στος[...]

²² M. P. Nilsson, *Geschichte der griechische Religion*, 2, p. 316, 357, 551, 636—640; R. E., IX, col. 444—450.

²³ Textul inscripției (N. Gostar, *op. cit.*): [D(is) M(anibus)] / Pompeia S[abi] / na uix(it) an[n(is)...] / C(aius) Auf(idius) SEN / ...leg(ionis) V [Mac(edonicae)] / coni(u)gi cari [ssim(ae)] / et sibi p[osuit].

²⁴ D. M. Pippidi, *op. cit.* Textul inscripției: [A]ufidia Auita / [u]iua sibi posuit.

²⁵ V. Pârvan, *Fouilles d'Histria*, în *Dacia*, 2, 1925, p. 225: D(is) M(anibus) / Ulp(ius) Latinus ex sig(nifero) / vet(eranus) leg(ionis) V Mac(edonicae) / vixit annis LX. / Aufidia Avita, / coiu(x) eius, heres / [p]ientissima, bene / [m]erenti posuit / de suo.

²⁶ G. Forni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Milano-Roma, 1953, p. 79, 184.

²⁷ Indicația domiciliului pe inscripția de la Topologu este hotărîtoare în acest sens, deși în legătură cu Γ. Αὐφίδιος Ἐρακλιανός s-a făcut presupunerea că ar fi obținut cetățenia în Thracia, după unul dintre numele pe care le mai purta legatul P. Iuuentius Celsus (G. Seure, *Archéologie Thrace*, în R. A., 24, 1926, p. 137—172).

fășurat activitatea în centrul Asiei Mici. Toate cele cinci inscripții la care ne-am referit (Bessapara, Zelinigrad, Tomis, Histria, Topologu), datează din secolul al II-lea și, pe baza acestui indiciu, putem presupune că, de bună seamă, obținerea dreptului de cetățenie de către *Aufidii* menționați în ele, a avut loc către începutul acestui secol. În timpul domniei lui Traian, în 100/101, *legatus Augusti pro praetore Cappadociae et Galatae* era *Aufidius Vmber*, cunoscut din emisiunile monetare de la Neocaesarea²⁸. Credem că se poate stabili o legătură între activitatea acestui guvernator și încetățenirea greco-orientalilor cu *nomen*-ul *Aufidius*, ca și a foștilor militari din *legio V Macedonica*, întâlniți în secolul al II-lea în Moesia și Thracia. Pe de altă parte, această legătură dă mai multă certitudine întregirii *nomen*-ului personajului menționat pe inscripția de la Topologu.

Praenomen-ul guvernatorului lui Traian din Asia Mică ne este necunoscut, nefiind indicat pe monedele care îl atestă pe *Aufidius Vmber*. Dintre cele cinci inscripții asupra cărora ne-am referit mai sus, numai pe două, cele de la Bessapara și de la Tomis, se păstrează inițiala *praenomen*-ului personajelor respective. Acest *praenomen* este același pe ambele inscripții: Γαιος (*Caius*). Pe alte două inscripții în care apare *nomen*-ul *Aufidius*, ambele din *territorium Pautaliae*²⁹, întâlnim inițiale de *praenomina* literele Λ și Κ dar personajele din aceste documente nu prezintă vreun indiciu de legătură cu Asia Mică sau poate că aparțin unei generații mai noi a familiei Aufidiilor, având însă aceeași origine. Prezența *praenomen*-ului *Caius* pe inscripțiile de la Bessapara și de la Tomis ar putea constitui un punct de reper pentru determinarea *praenomen*-ului lui *Aufidius Vmber*, în timpul căruia am presupus că au devenit cetățeni romani *Aufidii* veniți din Asia Mică în Balcani și la Dunărea de Jos. Deci propunem, sub formă de ipoteză, ca numele guvernatorului *Aufidius Vmber* să fie completat cu *praenomen*-ul *Caius*, care poate că va fi confirmat de vreo descoperire viitoare.

Dacă presupunerile făcute sînt întemeiate, inscripția de la Topologu, care ne-a prilejuit discuția de mai sus, ar putea fi întregită astfel:

[*D(is) M(anibus)*
[? *C(aius) Au-*
fidius
Helius
domo
Amurio
uiuo st-
bi
f(aciendum) c(uravit)

²⁸ P.I.R. 2, 280—281, nr. 1395

²⁹ G. Mihailov, *op. cit.*, nr. 2109, 2239.

Pentru a încheia, subliniem că documentul epigrafic de la Topologu atestă o dată mai mult, așa cum de altfel s-a mai arătat³⁰, că *Aufidii* dețineau în aceste regiuni o situație privilegiată, fie ca oameni cu funcții importante în domeniul administrativ sau economic, fie ca veterani, fie ca proprietari bogați, așa cum pare să fi fost *Aufidius Vmber*, mîndru de originea sa, care nu ne dă nici un amănunt în legătură cu activitatea avută, dar care a putut să-și ridice, fiind în viață, un monument funerar îngrijit lucrat și costisitor.

NOTE SUR L'INSCRIPTION DE HELIVS DÉCOUVERTE À TOPOLOGU

Résumé

Est présentée une inscription funéraire publiée depuis peu qui contient des détails intéressants concernant le nom et l'origine du personnage. On propose le complètement [*Au*] *fidius* du *nomen*, vu sa fréquence dans ces endroits. Le *cognomen* *Helius* pourrait indiquer l'origine servile de celui qui a érigé le monument. Dans l'inscription est noté le domicile antérieur du personnage (*domo Amurio*) qui indique l'origine microasiatique de *Helius* et l'endroit où il a reçu la citoyenneté romaine. Est faite la relation avec d'autres inscriptions où apparaît le *nomen* *Aufidius*, d'où il semble résulter la même origine microasiatique des personnages respectifs. Toutes les inscriptions discutées, ainsi que celle de Topologu, datent du IIe siècle, ce qui prouverait que les *Aufidii* du Bas-Danube ont reçu la citoyenneté romaine au début de ce siècle-là, en Asie Mineure où, à l'époque de Trajan, était gouverneur *Aufidius Vmber*. Le *praenomen* du gouverneur, attesté seulement par des émissions monétaires de Néocésarée, n'est pas connu et l'on fait la proposition qu'on le complète hypothétiquement *Caius*, en vertu de l'existence de ce *praenomen* dans deux des cinq inscriptions dont il a été question. En conclusion, est souligné le fait que les *Aufidii* détenaient dans les Balcanes et au Bas-Danube une situation privilégiée, soit comme gens avec d'importantes fonctions administratives et économiques, soit comme vétérans ou latifundiaires.

³⁰ B. Gerov, *op. cit.*